

Klaudy K. 2006. A műveleti aszimmetria fogalma a fordításkutatásban. In: Dobos Csilla et. al (szerk.) *A nyelv világa és a világ nyelvei. A XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye* Pécs: Miskolc.

A MŰVELETI ASZIMMETRIA FOGALMA A FORDÍTÁSKUTATÁSBAN

Az explicitáció és implicitáció feltételezett aszimmetriájáról, azaz az aszimmetria hipotézisről többször írtam már az elmúlt években (1999, 2001, 2004, 2005), mivel azonban az aszimmetria jelenségének többféle megnyilvánulása ismeretes, ebben az előadásban szeretném körülhatárolni hipotézisem egyik központi elemének, a „műveleti aszimmetriának” a fogalmát, és szeretnék néhány kutatás-módszertani kérdést érinteni.

1. Nyelvi aszimmetria a fordításkutatásban

Az aszimmetria fogalma nem új a fordításkutatásban, mivel minden olyan fordításelemzés, amely a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveggel veti egybe (és nem más célnyelvi szövegekkel) eljut odáig, hogy a célnyelvi szöveg bizonyos jellegzetes felszíni tulajdonságait a forrásnyelv hatásával (interferenciájával) magyarázza. Az is magától értetődő, hogy ilyenkor a kutatók nem a hasonlóságokat, hanem a különbségeket keresik a nyelvek között, még akkor is, ha ezeknek a rendszerbeli különbségeknek a fordításra gyakorolt hatása elenyésző, vagy nagyon közvetett és áttételes módon jelentkezik (pl. csak szövegszinten észlelhető gyakorisági mutatók formájában).

Vagyis abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a fordítás ténye viszonyba hozza a nyelveket, és összemérhetővé teszi őket. Az összemérhetőség kényes kérdés, ha a két összemérendő jelenséget nem egy harmadikhoz (*tertium comparationis*) hanem egymáshoz viszonyítjuk. Hiszen milyen alapon beszélhetünk plusz és mínusz kategóriákról két nyelv esetében? Bizonyos fokig ezt a problémát látszik megoldani a nyelvek közötti szimmetrikus-aszimmetrikus viszony feltételezése.

A nyelvek közötti aszimmetria fogalmát a fordítástudományba Vladimir Gak, orosz kutató vezette be: „A fordításban két különböző nyelv egységei állnak szemben. A köztük lévő viszony kétféle lehet: az izomorf egységekre interlingvális szimmetria jellemző, az allomorf egységekre interlingvális aszimmetria jellemző. (Gak in Zlateva 1993: 33)

Az alábbi táblázat példákat mutat be az izomorf lexikai egységekre és grammatikai struktúrákra, amelyekre interlingvális szimmetria jellemző (1. táblázat).

1. táblázat
Izomorf egységek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL	FRANCIA
Lexikai egységek			
jabloko	alma	apple	pomme
cselovek	ember	man	homme
sztol	asztal	table	table
braty	vesz	take	prendre
belij	fehér	white	blanc
grammatika kategóriák: pl. infinitivusz, jelen idő, egyes szám-többes szám			

Az allomorf egységeket, melyekre interlingvális aszimmetria jellemző, Gak két csoportra bontja (1) hiányok és (2) szemantikai különbségek. A hiányok lehetnek: lexikai hiányok és hiányzó grammatikai kategóriák: (pl. névelő hiánya az oroszban). A szemantikai különbségek pedig lehetnek: lexikai egységek eltérő szemantikai tartalommal (pl. *arc, lico/scseka, face/cheek, tölt, szipaty, naszipaty, lity, nality, to fill*), és grammatikai kategóriák eltérő szemantikai tartalommal (pl. jelen idő a magyarban, az angolban és az oroszban)

2. A műveleti aszimmetria a fordításkutatásban

Mint a példákban is látható, Gak a szimmetria/aszimmetria fogalmát a fordításban találkozó két nyelv **rendszerében** mutatja ki, tehát **statikus** módon közelíti meg. Én **dinamikus** módon használom a szimmetria/aszimmetria fogalmát, vagyis nem nyelvi rendszereket, hanem fordítói **műveleteket** állítok szimmetria/ aszimmetria viszonyba.

A műveleti aszimmetria felfedezéséhez úgy jutottam el, hogy a fordítási műveletek tipológiájának kidolgozásakor (Klaudy1994) észrevettem, hogy bizonyos műveleteket a fordítók „jobban szeretnek”, gyakrabban végeznek el mint másokat. Tehát például szívesebben alkalmaznak betoldást, mint kihagyást, felbontást, mint összevonást, felemelést, mint lesüllyesztést stb. Ha megnézzük, milyen jellegűek a szívesen alkalmazott műveletek, látjuk, hogy mindegyik abba az irányba mutat, hogy a fordításban több szóval, világosabban, egyszóval explicitebb módon legyen kifejezve a mondanivaló, mint az eredetien. Kezdetben ez csak megérzés volt, és azt sem lehetett tudni, mennyire nyelvpár-függő megérzés. Lehet, hogy csak a

magyar fordítók szeretnek felemelni, felbontani, betoldani stb. Miközben tudjuk, hogy Blum-Kulka explicitációs hipotézise szerint (1986), az explicitáció nyelvpártól és fordítási iránytól független univerzális művelet.

Elhatároztam, hogy megvizsgálom az explicitációval és implicitációval járó műveletek egymáshoz való viszonyát, és szimmetrikusnak neveztem azokat az eseteket, ahol az explicitáció AB irányban implicitációval járt együtt BA irányban, és aszimmetrikusnak neveztem azokat az eseteket, melyekben az explicitáció AB irányban nem jár együtt implicitációval BA irányban.

2. táblázat
Műveleti szimmetria/aszimmetria

Műveleti szimmetria		Műveleti aszimmetria	
A→B	B→A	A→B	B→A
szűkítés	bővítés (+)	szűkítés	bővítés (-)
betoldás	kihagyás (+)	betoldás	kihagyás (-)
felbontás	összevonás (+)	felbontás	összevonás (-)
felemelés	lesüllyesztés (+)	felemelés	lesüllyesztés (-)
EXPLICITÁCIÓ VAN	IMPLICITÁCIÓ VAN	EXPLICITÁCIÓ VAN	IMPLICITÁCIÓ NINCS

Mint a 4. táblázatból látható **műveleti szimmetriáról** akkor beszélünk, ha pl. AB irányban szűkítés, míg BA irányban bővítés, ha AB irányban betoldás, míg BA irányban kihagyás, ha AB irányban felemelés, míg BA irányban lesüllyesztés figyelhető meg (vö. 2. táblázat 1. és 2. oszlopa között). **Műveleti aszimmetriáról** akkor beszélünk, ha pl. a szűkítés AB irányban nem jár bővítéssel BA irányban, ha a betoldás AB irányban nem jár együtt kihagyással BA irányban, ha a felemelés AB irányban nem jár együtt lesüllyesztéssel BA irányban. (vö. 2. táblázat 3. és 4. oszlopa között). Az átváltási műveletek rendszerének és az említett művelet-pároknak részletes kifejtésétől itt most eltekinthetek, hiszen ezt megtettem korábbi műveimben (pl. Klaudy 1999).

Szimmetrikus művelet például a személyes névmások konkretizálása (szűkítése) a magyar-indoeurópai fordításban és generalizálása (bővítése) az indoeurópai-magyar fordításban), aszimmetrikus művelet például a mondat egységek felemelése a mondat szintjére az IE→magyar fordításban, ha az nem jár együtt a mondat egységek lesüllyesztésével a magyar→IE fordításban.

A fentiek alapján állítottam fel az aszimmetria hipotézist (Klaudy 2001), amely szerint az explicitáció és az implicitáció **nem szimmetrikus** műveletek, mivel a fordítók – ha van választási

lehetőségük, – előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák a *konkretizálás, felbontás, betoldás és felemelés* műveletét mint a *generalizálás, összevonás, kihagyás és lesüllyesztés* műveletét.

3. A műveleti szimmetria/aszimmetria vizsgálatának módszerei

A műveleti szimmetria/aszimmetria vizsgálatához ugyanakkor a nyelvpárnak **kétirányú** egybevetésére van szükség. A kétirányú egybevetést kétféle módszerrel lehet végezni:

(1) **Független** kétirányú egybevetés: ha egymástól független AB-BA fordításokat vizsgálunk törekedve természetesen a vizsgált szövegek lehető legnagyobb műfaji azonosságára. Ilyen egybevetést végzett Klaudy 1994-ben, amikor 200 angol, francia, német és orosz mű magyarra való fordítását és 50 magyar mű angol, francia, német és orosz fordítását vizsgálta, Klaudy és Károly 2005-ben, amikor Orwell magyarra fordított szövegeit vetette egybe Mikszáth és Kosztolányi angolra fordított szövegeivel.

(2) **Függő** kétirányú egybevetés: ha egymástól függő AB-BA fordításokat vizsgálunk, azaz idegen nyelvről magyarra fordított szöveget visszafordítunk idegen nyelvre, vagy magyarról idegen nyelvre fordított szövegeket visszafordítunk magyarra. Ilyen egybevetést végzett Klaudy 1996-ban, amikor Göncz Árpád beszédének angol fordítását fordította vissza magyarra főiskolai hallgatókkal.

4. Milyen műveleteket érdemes vizsgálni?

A kétirányú egybevetés első lépése a **nyelvspecifikus** és **nem-nyelvspecifikus** műveletek elkülönítése. Nyelvspecifikusnak a nyelvi rendszerek különbségeivel magyarázható műveleteket nevezzük, nem-nyelvspecifikusnak a kulturális és háttérismereti különbségekkel és a kódváltás tényével magyarázható műveleteket nevezzük.

A nem-nyelvspecifikus műveletek természetesen vizsgálandók a műveleti aszimmetria szempontjából, hiszen az gyakran megtörténik, hogy a fordítók a célnyelvi olvasók háttérismereteinek hiányosságai miatt valamit betoldanak a fordításba, viszont a célnyelvi olvasók számára evidens információk kihagyására ritkán kerül sor.

A nyelvspecifikus műveletek viszont látszólag érdektelenek a fordításkutatók számára, sokan kizárják őket a fordításkutatásból, és leírásukat a kontrasztív nyelvészet hatáskörébe utalják. Pedig a fordítónak a nyelvspecifikus műveletek esetében is vannak választási lehetőségei. El kell osztani azt a tévhitet, hogy a forrásnyelv és a célnyelv rendszerbeli és nyelvhasználati

különbségei megszabják a célnyelvi választásokat. Éppen ellenkezőleg. A különbségek (pl. nemek hiánya a magyarban) csak annyit jeleznek, hogy ez az út zárva van, erre nem lehet menni, de éppen ezeken a helyeken nyílik tág tere a fordítói kreatitásnak (pl. a nemek kifejezésének számtalan eszköze a magyarban).

Tehát a nyelvspecifikus műveletek bizonyos alcsoportjai is érdekesek lesznek számunkra. A kétirányú egybevetés esetében három alcsoport különíthető el:

1. **Mindkét** irányban kötelező műveletek
2. Csak az **egyik** irányban kötelező
3. Egyik irányban **sem kötelező** műveletek

A „mit érdemes vizsgálni” kérdésre tehát azt felelhetjük, hogy az aszimmetria hipotézis bizonyításához érdemes vizsgálni a nem-nyelvspecifikus műveleteket és a nyelvspecifikus műveletek közül a csak egyik irányban, vagy az egyik irányban sem kötelező, azaz fakultatív műveleteket. Miért? Mert itt van a fordítónak választási lehetősége, és ha a választás nem teljesen szubjektív, hanem objektív okai (is) vannak, akkor azokat nyelvészetiileg meg lehet magyarázni. Nézzünk példát a háromféle műveletre az 3. táblázatban.

3. táblázat
A nyelvspecifikus műveletek fajtái

	A→M, N→M	M→A, M→N
Mindkét irányban kötelező	prepozíció→ névutó (KÖTELEZŐ)	névutó→ prepozíció (KÖTELEZŐ)
Csak az egyik irányban kötelező	névszói állítmány előtti határozatlan névelő kihagyása (FAKULTATÍV)	névszói állítmány előtti határozatlan névelő betoldása (KÖTELEZŐ)
Egyik irányban sem kötelező	mondatrészek felemelése a mondat szintjére (FAKULTATÍV)	mondatrészek lesüllyesztése a mondat szintje alá (FAKULTATÍV)

Mindkét irányban kötelező művelet például az indoeurópai prepozíciók felcserélése névutókkal a magyarra való fordításkor és a magyar névutók felcserélése prepozíciókkal az indoeurópai nyelvekre való fordításkor, és mint ilyen, nem tárgya a fordításkutatásnak, legfeljebb a versfordításban lehetnek következményei.

Csak az egyik irányban kötelező művelet például a határozatlan névelő betoldása a névszói állítmány elé, ha magyarról németre, angolra fordítunk, de kihagyása nem kötelező a magyarra való fordításkor, és kezdő fordítók nem is hagyják ki a fölösleges határozott névelőket.

Szinte mindig fakultatív művelet a névszói szerkezetek felemelése a mondat szintjére, vagy tagmondatok lesüllyesztése a mondat szintje alá, de míg a felemelést a kezdő fordítók is elvégzik, a lesüllyesztésre csak a rutinos fordítók vállalkoznak.

5. Mi a haszna ennek a kutatásnak?

1. Ha a nyelvészetileg magyarázható műveletek körébe fakultatív műveleteket is be tudunk vonni, akkor ezzel jelentősen tágítani tudjuk a nyelvészet magyarázó erejét a fordítók tevékenységének vizsgálatában.

2. Ha bizonyítani tudjuk, hogy a fordítók ösztönösen vagy tudatosan **nem végzik** el azokat a fakultatív, de nyelvészetileg magyarázható műveleteket, amelyek **implicitációval** járnak (*generalizálás, összevonás, kihagyás, lesüllyesztés*) – ezzel KÖZVETETTEN bizonyítjuk az explicitációs hipotézist, azaz az **explicitáció univerzális** jellegét.

Irodalom

Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation In: House, J. Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–35.

Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.

Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–21.

Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.

Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J. és Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.

Klaudy K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–29.

Zlateva, P. (ed.) 1993. *Translation as Social Action*. London: Routledge.